

ГНІЗДУВАННЯ СТЕПОВОГО КАНЮКА В ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОМУ РАЙОНІ КИРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

А.О. Шевцов

Breeding of the Long-legged Buzzard in Olexandriya district of Kirovograd region. - Shevtsov A.O. - Berkut. 10 (1). 2001. - The Long-legged Buzzard is a rare species, included in Red Book of Ukraine. 6 nests and 2 territorial pairs were found in the district during 1990-2000. Population density amounts to 1 pair on 120 km². Ravine forests and forest belts are the main breeding habitats. In spring first birds arrive in the second half of March and in the first decade of April. 85,7 % of nests were built in oaks, only one (14,3 %) – in an old pear (n = 7). Full clutches had from 2 to 4 eggs, on average 2,7 (n = 8). Measurements of eggs, mm (n = 11): 57,5-61,7 x 44,4-49,0, on average 59,5 x 46,9. Hatchlings appeared since 1.05 till 19.05. Broods had 1-4 nestlings, on average 2,3 (n = 6). Parents feed them 45-52 days, on average 48,3 days (n = 3). Buzzards raised 1-3 fledged young, on average 1,3 young per successful pair (n = 6). They leave nests since 21.06 till 2.07. Rodents made 77,7 % of nestlings' ration, birds – 22,3 %. *Spalax microphthalmus* was the commonest prey (44,4 %). [Ukrainian].

Key words: Long-legged Buzzard, *Buteo rufinus*, Kirovograd region, ecology, breeding, nest, egg, feeding.

Address: A.O Shevtsov, Heroyiv Stalingradu str. 19/26, 28008 Olexandriya, Kirovograd region, Ukraine.

У Кіровоградській області степовий канюк (*Buteo rufinus*) є рідкісним гніздовим і перелітним видом. Протягом ХХ ст. його гнізда знаходили в Чорному лісі у Знам'янському районі (Воинственский, 1950; Назаренко, 1959), в ур. Редьчине в Олександрівському районі (Стригунов, 1982), в околицях с. Камбурліївка Онуфріївського району і в ур. Матвіїв яр у Новомиргородському районі (Андрієнко та ін., 1999). У гніздовий період дорослих птахів спостерігали у Світловодському і Устинівському районах (Клестов, Пшеничний, 1994; Андрієнко та ін., 1999). До кінця 1980-х рр. степовий канюк на Олександрійщині не відмічався. Причиною цього, очевидно, є мала вивченість регіону.

Матеріали для даного повідомлення зібрані нами під час проведення моніторингових робіт за гніздуванням хижих птахів у 1989-2000 рр. в Олександрійському районі, на площі 950 км², що становить 50 % від всієї його території. Обстежено і закартовано 22 байрачні ліси, загальною площею 2,2 тис. га і 160 км лісосмуг. Пошуки гнізд проводили в осінньо-зимовий період. Кожне гніздо відвідувалося 2-6 разів за сезон розмноження. Проведення фотозйомки, а також наявність оптичних приладів і різних

визначників дозволяли нам безпомилково відрізнити степового канюка від звичайного (*B. buteo*), чисельність якого в районі є найвищою серед усіх хижих птахів. Виявлені також деякі етологічні і екологічні відмінності між ними.

Гнізда вимірювалися лінійкою з точністю до 1 см, яйця – штангенциркулем з точністю до 0,1 мм. Тип форми яєць встановлювали за допомогою відповідної схеми (Зубаровський, 1977). Висота гнізда від землі визначалася з точністю до 10 см. Діаметри гнізда і лотка вимірювалися навхрест у зв'язку з мінливістю їх форми.

Вперше на території Олександрійського району гніздо степового канюка знайдене нами у 1990 р. в околицях с. Косівка у Янівському лісі (місцева назва), що знаходиться у балці Ведмежий яр. Багаторічне гніздо використовувалося птахами кожного сезону, крім 1995 р., коли проведення лісозаготівлі з початку квітня не дозволило їм загніздитися.

У 1994 р. на території району знайдені ще дві гніздові пари. Одна з них зайняла гніздо звичайного канюка у невеличкому байрачному лісі площею 20 га біля Янівського лісу. Друга пара знайдена в околицях с. Запоріжжя в лісовому урочищі Грабова-

те. Незалежно від наших досліджень, у період з 1991 р. по 1994 р. у цьому урочищі встановлено факт гніздування степового канюка комплексною експедицією Міжвідомчої лабораторії наукових основ заповідної справи НАНУ та Мінекобезпеки України (Андриєнко та ін., 1999).

Протягом гніздового періоду у 1998 р. дорослі птахи неодноразово відмічалися нами біля лісового урочища Користівське в околицях с. Комінтерн, але виявити гніздо не вдалося. Можливо, це були птахи, що не брали участі в розмноженні.

У 1999 р. в лісовому урочищі Лозоватська дача, що розташоване на межі з Онуфріївським районом, знайдена четверта гніздова пара.

І нарешті в результаті проведення широкомасштабного обстеження території району у 2000 р. вдалося підтвердити наявність попередніх чотирьох пар, а також знайти два нових гнізда і одну територіальну пару. З них одне гніздо виявлене в лісовому урочищі Перерубано-Довжик біля с. Запоріжжя, інше – у лісосмузі в околицях с. Олександрівки. Територіальна пара, що відмічена за 2 км на південь від с. Дуколівки у лісосмузі, трималася увесь гніздовий період біля пустуючого гнізда, але до розмноження так і не приступила.

Таким чином, за період досліджень виявлено 6 постійних місць гніздування степового канюка на території району і 2 територіальні пари. Щільність гніздування становить 1 пара/120 км² території. Основними гніздовими біотопами є байрачні ліси (5 гнізд і 1 територіальна пара) і лісосмуги (гніздо і територіальна пара). Густота населення у байрачних лісах становить 1 пара/383 га лісу, у лісосмугах – 1 пара/80 км лісосмуги. Відстань між найближчими гніздами у балці Ведмежий яр становила 2,3 км, в околицях с. Запоріжжя – 3 і 4,3 км.

Навесні степові канюки повертаються відразу на свої постійні гніздові ділянки. Залежно від метеорологічних умов, перші птахи з'являються з середини березня до кінця першої декади квітня. Так, 7.04.2000

р. біля с. Олександрівки пара канюків уже трималася на гніздовій ділянці, але ремонтувати гніздо птахи ще не розпочинали.

У першій половині квітня проходять шлюбні ігри. Під час них птахи подовгу ширяють у повітрі на різній висоті, час від часу наближаючись один до одного майже впритул. На відміну від звичайних, степові канюки є досить мовчазними не тільки під час шлюбних ігор, а також і в період насиджування кладок або вигодовування пташенят. Багато разів при обстеженні нами гнізд дорослі птахи мовчки злітали з них і кружляли в повітрі, не подаючи жодного звуку або взагалі не з'являлися в полі зору. А турбування звичайних канюків у гніздовий період супроводжується досить частими їх криками.

Незабаром після прильоту гніздові птахи починають ремонтувати старі гнізда. Побудова нових нами не відмічена.

Як правило, степові канюки використовують одне гніздо багато років підряд. Лише в ур. Грабовате у одній парі було 2 гнізда, які розміщені на відстані 100 м одне від одного. У них птахи гніздилися з року в рік по черзі.

Зайняті гнізда ($n = 7$) знаходилися на дубах – 6 (85,7%), і лише одне гніздо (14,3%) в ур. Перерубано-Довжик на дуже старій дикій груші. Вік більшості дубів ($n = 4$) перевищував 150 років.

Розміщуються гнізда переважно в розвилках основного стовбура дерева ($n = 4$) або на бічних гілках ($n = 3$) на висоті від 5,1 до 12,4 м від землі (в середньому $9,0 \pm 2,3$; $n = 7$).

Досить масивні гнізда птахи будують із гілок дерев (дуб, ясен, липа, різні види кленів) і кущів (бузина), товщиною до 2 см. Часто в матеріалі гнізда зустрічаються сухі товсті стебла різних трав'янистих рослин, соняшника і кукурудзи. Лоток вимощується тоненькими сухими корінцями і стеблами трав'янистих рослин, корою і лубом дерев. У період насиджування кладок на гніздах з'являються гілочки з зеленим листям, в основному дуба, в'яза і клена польо-

вого. У трьох гніздах протягом всього гніздування гілочок із зеленим листям взагалі не було.

Із трав'янистих рослин, які у свіжому вигляді були принесені на гнізда, а потім засохли, по одному разу на різних гніздах відмічені кульбаба лікарська, полин гіркий і ячмінь, а також 2 минулорічні плоди нетреби звичайної.

З предметів антропогенного походження на гніздах виявлені в усіх гніздах шматки поліетилену і по одному випадку на різних гніздах – шматки паперу, гуми, брезенту, болоньової куртки, шерстяної тканини і синтетичного мішка. Інколи можна спостерігати і незвичні речі. Так 1.05.2000 р. на гнізді у Янівському лісі знайдена порожня пачка від цигарок “Прима”, а 4.06. 2000 р. у розміщеному недалеко невеличкому байрачному лісі на гнізді лежали 2 яскраві блискучі обгортки від вафель червоного і блакитного кольору. При попередньому обстеженні гнізд цих предметів не було.

Розміри гнізд, см (n = 7): діаметр гнізда – 38-121 x 75-133 (в середньому 77,7 x 98,2), діаметр лотка – 22-53 x 30-57 (36,0 x 40,1), глибина лотка – 6-12 (9,8), висота гнізда – 27-68 (44,8).

Головною умовою гніздування степових канюків є наявність поблизу гнізд цілих довгих і широких балок. Вони є у кожному місці, де знайдені гнізда і саме над ними найчастіше спостерігаються птахи під час полювання. У байрачних лісах, які як правило мають невеликі розміри, птахи гніздяться на відстані 20-250 м від їх краю (в середньому 121,6 м; n = 6).

У повних кладках (n = 8), які з'являються переважно у першій половині квітня, буває від 2 до 4 яєць, в середньому – 2,7 яйця на кладку. У 3 кладках було по 2 яйця,

Пташенята степового канюка у першому пуховому вбранні. 19.05.2000 р. Ур. Перерубано-Довжик.

Фото автора.

Chicks of the Long-legged Buzzard in the first coat.

у 4 по 3 і в одній 4 яйця. Розміри яєць, мм (n = 11): 57,5-61,7 x 44,4-49,0, в середньому 59,5 x 46,9. Форма яєць в основному овальна (36,3 %) або гостроовальна (36,3 %), інколи короткогостроовальна (18,1 %) або еліптична (9,0 %).

Пташенята вилупляються протягом I-II декад травня. Найбільш рання дата прокльовування пташенят з яєць – 1.05.2000 р. (Янівський ліс), найпізніша – 19.05.1999 р. (ур. Грабовате). У виводках (n = 6) після вилуплення було від 1 до 4 пташенят, в середньому 2,3 (фото). Вигодовуються пташенята на гніздах 45-52 днів, в середньому 48,3 дня (n = 3).

У кінці червня або на початку липня молоді птахи, ще не вмючи добре літати, залишають гнізда, перебираючись на сусідні дерева. Кількість пташенят у виводках перед вильотом – 1-3 (n = 6), в середньому 1,6 на успішну пару. Найбільш рання дата вильоту пташенят з гнізд 21.06.2000 р. (Янівський ліс), найпізніша – 2.07.1999 р. (ур. Грабовате).

До кінця липня виводки зникають із гніздових ділянок, а протягом серпня спостерігається міграція степових канюків у південному напрямі.

Враховуючи малу кількість відомих нам гнізд, характеризуємо лише загальну продуктивність популяції цього виду за 3 сезони: у 1998 р. простежена доля одного гнізда, у 1999 р. – 2 і у 2000 р. – 4.

Всього у 7 гніздах було відкладено 18 яєць, з яких вилупилося 11 (61,1 %), а вилетіло 10 пташенят (55,5 %). Відхід за період інкубації склав 38,9 %, а до моменту вильоту молодих – 44,5 % від кількості знесених яєць.

Причинами відходу яєць є ембріональна смертність: одне яйце було з мертвим, повністю сформованим ембріоном і в одному гнізді відмічене незапліднене яйцезобовток, яке тепер зберігається в колекції Зоологічного музею НАНУ (м. Київ). У двох гніздах протягом періоду насиджування зникло по одному яйцю.

Загибель пташеняти відмічено лише одного разу: у 2000 р. у р. Перерубано-Довжик із двох пташенят вижило одне. Причина смерті – канібалізм старшого пташеняти. Менше пташеня загинуло у віці близько 10 днів.

Одного разу загинула повністю кладка з 3 яєць. Гніздо, яке розміщувалося у лісо-смузі біля с. Олександрівки, птахи залишили через постійне турбування людьми, які косили траву на сіно у балці поруч із гніздом. Дорослі птахи трималися на гніздовій ділянці протягом травня і червня, але знову до розмноження не приступали.

Аналіз залишків їжі, які були зібрані на гніздах у різні роки, показав, що в раціоні пташенят переважають гризуни (77,7 %). Птахи зустрічалися значно рідше (22,3 %). З гризунів найчастіше зустрічається сліпак звичайний (*Spalax microphthalmus*), на долю якого припадає 44,4 % від всіх зареєстрованих залишків їжі. Крім нього відмічені ховрах крапчастий (*Citellus suslicus*), полівка звичайна (*Microtus arvalis*) і хатня миша (*Mus musculus*). Із птахів по одному разу на різних гніздах були виявлені пташеня сойки (*Garrulus glandarius*), у якого поча-

ли розкриватися колодки, і доросла сойка (*Pica pica*).

З метою попередження негативного впливу господарської діяльності людини місцям постійного гніздування степового канюка на території Олександрійського району, необхідно надати заповідного статусу. Ми пропонуємо балку Ведмежий яр оголосити ландшафтним заказником, а лісові урочища Грабовате, Лозоватецька дача і Перерубано-Довжик – орнітологічними заказниками. Станом на 1.01.1999 р. частка заповідних територій у загальній площі району становить всього 0,06 %. Організація цих заповідних ділянок дасть змогу зберегти не тільки гніздову популяцію степового канюка, який занесений до Червоної книги України (1994), а й унікальні цілинні степові і природні лісові угруповання рослин на кордоні Степу і Лісостепу.

ЛІТЕРАТУРА

- Андрієнко Т.Л., Терещенко П.С., Клестов М.Л. та ін. (1999): Заповідні куточки Кіровоградської землі. Київ: Арктуур-А. 1-240.
- Воинственский М.А. (1950): Нахождение на гнездовье в "Черном лесу", в Кировоградской области, степного сарыча (*Buteo rufinus* Cretschm.) - Тр. Зоол. музею Київ. ун-ту. 2: 162-163.
- Зубаровський В.М. (1977): Фауна України. Т. 5. Птахи. Вип. 2. Хижі птахи. К.: Наук. думка. 1-331.
- Клестов Н.Л., Пшеничний Я.В. (1994): К орнітофауне Светловодского регионального ландшафтного парка. - Мат-ли 1-ї конфер. молодих орнітологів України. Чернівці. 64-67.
- Назаренко Л.Ф. (1959): Орнітологическая фауна нижнего Приднестровья и ее хозяйственное значение. - Дисс. ... канд. биол. наук. Одесса. 1-347.
- Стригунов В.И. (1982): Гнездование курганника (*Buteo rufinus* Cretschm.) на Украине. - Вестн. зоол. 4: 71-74.
- Червона книга України. Тваринний світ. К.: Українська енциклопедія, 1994. 1-464.

А.О. Шевцов,
вул. Героїв Сталінграду, 19, кв. 26.
м. Олександрія,
28008, Кіровоградська обл.,
Україна (Ukraine).